

IJTIMOYIY STRATEFIKATSIYASINI TASHHISLASH HAMDA PROGNOZLASHDAGI MUAMMOLAR

Ahmatov Shohruh Alijon O'g'li

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
sotsiologiya kafedrasida 2-kurs mustaqil izlanuvchisi (Phd)*

Ijtimoiy tengsizlikni tushuntirish uchun sotsiologiyada ijtimoiy stratafikatsiya atamasi ishlatiladi. Stratifikatsiya so'zi geologiya sohasidan olingan bo'lib, "Qatlam" ma'nosini anglatadi. Ushbu atamani fanga amerikalik sotsiolog Pitirim Sorokin kiritgan.

Ijtimoiy stratifikatsiya ijtimoiy qatlamni tartibga solishni va muayyan bir mezon (hokimiyat, boylik, kasbiy, sulolaviy va h.) ga ko'ra tabaqalash, tasniflashni anglatadi.

Jamiyat tarkibida sinflar, ijtimoiy guruhlarining bo'lishi, turli xil tabaqalar tuzish, millat va toifalarga ajratish hamda shu orqali boshqarish tajribasi insoniyat tarixidan ma'lum. Qadim Turonda aholi urug'-qabilaviy kelib chiqishi, kasbiy mansubligi, diniy e'tiqodiy qarashlari, sulolaviy kelib chiqishiga qarab tasnif etilgan. Bu esa har bir ijtimoiy guruhning ijtimoiy-siyosiy o'rnini va rolini obyektiv belgilashga, ulardan samarali foydalanishga va siyosiy boshqarishga imkon bergan⁶⁰.

Jamiyatning rivojlanishi bilan birga uni o'rganish tamoyillari ham o'zgarib boradi. Sobiq sovet tuzumi davrida ijtimoiy taraqqiyotning boisi sinfiy kurashda deb hisoblanganligi sababli jamiyatdagi muammolarga umumiy nuqtayi nazardan yondashilgan. Ijtimoiy guruhlardan tabiiy amal qilish holati bo'lgan muammo va ziddiyatlarning sinflararo ziddiyatlarga ko'chishi, ziddiyatlarning ijtimoiylashuvi, sinflararo, davlatlararo urushlarga olib kelgan. Bunday yondashuv kishilarning voqelikning o'zgarish mohiyatini bilishga imkon bermasdan, ijtimoiy mulkka nisbatan yulg'ichlik, boqimandalik kayfiyatini tarkib toptirdi.

Stratifikatsiya kishilar o'rtasidagi ma'lum ijtimoiy tafovut iyerarxik ko'ri-nishda bo'lishini bildiradi. Ma'lumki, odamlar bir biridan ko'p jihatlari bilan farq qiladilar, lekin bu tafovutlarning hammasi ham jamiyat a'zolari o'rtasida tengsizlikni keltirib chiqarmaydi. Tengsizlik eng umumiy ko'rinishda moddiy va ma'naviy resurslardan bir xilda foydalana ololmaslikni ko'rsatadi.

⁶⁰ Ибн Сино (Авиценна). Избранные философские произведения. Москва, 1980, с. 472-473.

Ijtimoiy stratifikatsiya masalasini tahlil qilishni ayrim olingan bir shaxsni boshqa kishilar davrasidagi o'rnini o'rganmasdan boshlash kerak. Har qanday odam jamiyatda ko'plab mavqelarga ega bo'lishi mumkin. Misol tariqasida talabani olib ko'ramiz: talaba, yosh yigit, o'g'il, sportchi. Bu mavqelarning har biri odamning o'zi uchun qandaydir bir ahamiyatga ega. Atrofdagilar ham ularni aniq individga nisbatan turlicha baholashlari mumkin. Yaxshi sportchini ijtimoiy jihatdan atrofdagilar xuddi shu mavqeyiga ko'ra baholaydilar. Uning talaba va kimningdir o'g'li ekanligi va boshqalar, atrofdagilar uchun ahamiyatli emas.

Stratifikatsiya nazariyasida doimo tenglik – tengsizlik muammosi mu-hokama etiladi. Tenglik tushunchasini quyidagicha tasnif etish mumkin: Shaxslar tengligi;

- 1.Imkoniyatlar tengligi;
- 2.Yashash uchun sharoitlar tengligi;
- 3.Natijalar tengligi.

Shunga muvofiq ravishda tengsizlikni: a)shaxslar tengsizligi; b) imkoniyatlar tengsizligi; v) yashash sharoitlari tengsizligi; g) natijalar tengsizligi ko'rinishida tasniflaymiz. Amaliyotda sotsiologlar daromadlar va farovonlikning taqsimlanishiga, ta'limning davomiyligi va sifatidagi tafovutga, hokimiyat strukturasida siyosiy hayotda ishtirok etishga, mulk egasi bo'lishiga katta e'tibor beradilar.

Har qanday taraqqiyot tabiiy ravishda, bir tomondan, shaxsning individuallashuv jarayonlarini, o'zlikka uyg'unlashuv holatlarini kuchaytirib, shaxslarning yakka tarzda alohida faoliyat bilan mashg'ullik darajalarini oshirsa, ikkinchi tomondan, jamiyat a'zolarining mulk, kasb, irq, millat, jins, hudud, mayl, maqsadlar, didlar asosida tabaqalanish jarayonlariga kuchli turtki beradi. Shu boisdan ham stratalar ko'pligi jamiyatning o'z-o'zini ichki boshqaruvi mahsuli va sivilizatsiya jarayonlarining tabiiy ifodasidir.

Ijtimoiy o'zgaruvchanlik quyidagicha turlanadi:

- 1.Reproduktiv.
- 2.Statusli – xizmat pillapoyalaridan yuksalish, hayot darajalarining farovonlashuvi.
- 3.Hududiy – qishloqdan shaharga, davlatdan davlatga ko'chishlar.
- 4.Ma'naviy qadriyatlar, fikrlar, tushunchalar, g'oyalar, his tuyg'u-larning o'zgarishi.
- 5.Jamiyatning siyosiy-ijtimoiy idora etilishi mohiyatiga ko'ra.
- 6.Ilmiy-texnik o'zgarishlar.

Ustuvor taraqqiyot mezonini sifatida yuksak texnologiyalar, informatsion boshqaruv sohalarining tobora mustahkamroq o'rin tuta boshlashi⁶¹.

Stratalarni o'rganishi xalqimiz tarkibidagi rangbaranglikni aniqlash imkonini beradi. Xalqimiz o'z stratalarini himoya qilib kelgan. Bu himoya nafaqat qavmlar, shakllangan kasb va ijtimoiy guruhlar mavqeyini muhofaza etish tarzida, balki axloqiy yondashuvlar tizimini, turmush tarzi yaxlitligini, xalq urf-odat va an'analarini saqlash uchun kurash lavhalarida ham namoyon bo'lib kelgan. Masalan, o'zbek xalqi butun yaxlitligicha erkaklar va ayollar stratasiga bo'linadi. O'zbek ayollari o'zbek erkaklaridan bir makon va bir zamonda istiqomat qilishlaridan qat'iy nazar, turmush tarzi, faoliyat yo'nalishlari, estetik qarashlari va urf-odatlariga ko'ra ma'lum darajada ajralib turadilarlar.

O'zbek xalqi stratalarining tarkibi va tizimi tahlili etnoregional xusu-siyatlarni ham hisobga oladi. Ma'lumki, o'zbek xalqi tarixan shakllangan 92 urug'-etnoelement mahsulidir. Bu etno — tasnif tarkibidagi har bir urug', xoh u mang'it bo'lsin, xoh u barlos bo'lsin, yoki qo'ng'iroq, yovmit bo'lsin, alohida stratifikatsion tadqiqot talab etuvchi etnik birliklardir. Mazkur urug'larning ijtimoiy-tarixiy o'rni tahlil etilganda, uning nafaqat o'zbek xalqi etnogenezisini o'rganishdagi ahamiyati oydinlashadi, balki uning umumturkiy makroetnosida tutgan tarixiy o'rni va ijtimoiy mavqeyi yuzaga chiqadi.

O'zbekistonda keng tarmoqli yaxlit stratifikatsion tadqiqot ishlarini amalga oshirish zaruriyati va dolzarbligi bugungi kunda o'zbek xalqi milliy o'zligini to'g'ri idrok etish, milliy mentalitet imkoniyatlaridan samaraliroq foydalanishga yo'l ochadi. O'zbekistonda ijtimoiy jarayonlar tarkibi va tizimini xarakterlovchi stratifikatsion tizimlar turlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Ular quyidagilar:

- ijtimoiy-kasbiy tasnifga ko'ra;
- qavm-sulolaviy asoslarga ko'ra;
- madaniy-estetik darajalarga ko'ra;
- yosh davrlariga ko'ra;
- jinsiy tasnifga ko'ra;
- etno-hududiy turlar;
- diniy-konfessional turlar;
- e'tiqodiy farqlarga ko'ra;
- urug'-qabilaviy;
- muayyan manfaatlar doirasida uyushgan korporativ;

⁶¹ Дудченко В.С., Макаревич В.Н. [Социоинженерная деятельность](#), социальное проектирование, социальная технология. // Социология – М.: 1989, с.166-167.

- huquqbuzarlikka moyillikka ko'ra;
- madaniy-ramziy intilishlarga, qiziqishlarga ko'ra.

O'zbekistondagi ijtimoiy stratifikatsiya jarayonlarni o'rganishda konkret sotsiologik tadqiqot metodlari, xususiyat, anketa, intervyu, test, hujjatlarni o'rgansh usullariga real holatlar taqozosi asosida yondashiladi va ular orqali olingan birlamchi ma'lumotlar kontent-analiz usulida qayta ishlanadi. Shuningdek, tadqiqot davomida ilmiy-amaliy ekspeditsiyalar uyushtirish, hududlarning obro'li kishilaridan iborat ekspertlar guruhi fikrlarini to'plash, Davlat statistika qo'mitasi manbalaridan foydalanish ham ko'zda tutiladi.

Jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalarni o'rganishning asosiy tamoyillari mavjud bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- tadqiqotda ijtimoiy stratalarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, ularning ijtimoiy tarkib va tuzumdagi o'rni va mavqeyini hurmat qilish;
- stratalar ijtimoiy statikasi va dinamikasi jarayonlarini ilmiy baholashda tizimliy va yaxlit yondashish;
- O'zbekistondagi ijtimoiy stratalarning milliy mentaliteti, hududiy xususiyatlarini alohida e'tiborga olish;
- ijtimoiy stratalar tarkib topishiga sezilarli ta'sir o'tkazuvchi siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy, diniy-konfessional, mafkuraviy omillarni o'rganish;
- ijtimoiy stratalar tasnifini tuzishda qiyosiy tahlil usullaridan foydalanish.

Jamiyatdagi ijtimoiy stratalar mohiyatini o'rganish, pirovard natijada turli qarash va fikrga ega bo'lgan ijtimoiy qatlamlar, siyosiy kuch va harakatlarning o'ziga xos orzu-intilishlarini uyg'unlashtiruvchi g'oya — Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi, barcha yurtdoshlarimiz uchun muqaddas maqsadga aylanishiga nazariy jihatdan ko'mak beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Комаров М.С Введение в социологию. –М.: Наука, 1994 – 36-стр
2. История социологии. –М.: Вис.шк, 1998, 48-стр
3. Komarov M.S Vvedenie v sotsiologiyu. –М.: Nauka, 1994 – 36-str.
4. Волков Ю.Г. и д.р. Социология. Курс лекций. “Феникс”, Ростов-на-Дону, 1999.
5. Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. - 34-35-betlar.
6. Антология мировой философии. В 4-х т. Москва, 1969 Т. 1, s.230-231.

-
7. Ибн Сино (Авиценна). Избранные философские произведения. Москва, 1980, с. 472-473.
 8. Гегел Г.В. Философия права. Москва, “Мысль”, 1990, с.113

